

10. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. Рождение гражданина. Письма к сыну. – К.: Радянська школа, 1987. – 544 с.
11. Сухомлинський В.О. Розум і руки // Вибрані твори: У 5т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т.5. – С. 69-80.
12. Сухомлинський В.О. Розумова праця і зв'язок школи з життям // Вибрані твори: У 5т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т.5. – С. 53-69.
13. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибрані твори: У 5т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т.3. – С. 7-279.
14. Ткаченко І.Г. Виховання комуністичного ставлення до праці в учнівській бригаді // Радянська школа. – 1970. – №3. – С. 74-81.
15. Тхоржевський Д.О., Захарченко Р.О. Виховання національної свідомості в школярів. – К.: Україна-Віта, 1996. – 168 с.
16. Тхоржевський Д.О. Методика трудового та професійного навчання: Підручник: У 3-ч. – К.: РННЦ “ДІНІТ”, 2000. – Ч.І. – 248 с.
17. Ушинский К.Д. Собрание сочинений: В 3 т. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1948. – С. 558.

УДК 37 (091)

Н.Г. Шарата

ВИКОРИСТАННЯ ПРОГРЕСИВНИХ ІДЕЙ М.М. АРКАСА В ДІЯЛЬНОСТІ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті досліджуються педагогічні ідеї М.М. Аркаса в умовах реалізації завдань національної доктрини розвитку освіти. Досліджуються провідні ідеї педагогічної концепції М.М. Аркаса, зокрема направленість на розвиток особистості в усіх виявленнях, єдність навчання та виховання, гуманізм, демократизм у галузі освіти, громадянська направленість освіти.

The article deals with the research of the pedagogical ideas of M.M. Arkas in the conditions of the realization of national educational doctrine. The most important ideas of M.M. Arkas's pedagogical conception, mainly, the development of a personality, the unity of teaching and education, humanism, democracy in the field of education, civic orientation of education have been analyzed.

Згідно з вимогами державних документів України (Закон України “Про освіту”, Державна національна програма “Освіта. Україна ХХІ століття”, “Національна доктрина розвитку освіти”), навчально-виховний процес у сучасній школі повинен здійснюватися на національному ґрунті, в органічному поєднанні з національною історією та народними традиціями, сприяти збереженню й збагаченню духовної та матеріальної культури українського й інших народів.

Тому важливого значення набуває переосмислення й об'єктивне висвітлення надбань історико-педагогічної науки, творче використання національного освітнього досвіду, сконцентрованих переважно у теоретичному доробку визначних культурно-освітніх діячів і педагогів минулого. Без детального вивчення їх суспільно-політичних поглядів, глибокого осмислення історичних процесів, що відбулися в діяльності цих постатей, зворотного впливу їх діяльності на суспільний розвиток неможливе створення узагальнюючих, синтетичних праць з історії вітчизняної педагогіки. Тому вивчення творчості, поглядів конкретного освітянина-дослідника є важливою складовою частиною встановлення загального процесу розвитку педагогічної науки.

З огляду на це, надзвичайно перспективним є дослідження педагогічних поглядів одного з видатних представників когорти українських педагогів Півдня України – Миколи Миколайовича Аркаса (1853-1909).

Отже, **актуальність теми дослідження** полягає у необхідності пошуку нових моделей освіти, адекватних сучасному типу культури. В той же час звернення до традиційних педагогічних ідей минулого, зокрема до педагогічних ідей М.М. Аркаса, їх використання, значно розширюють і збагачують будь-яке дослідження з даної проблематики.

Метою статті є обґрунтування актуальності педагогічної спадщини М.М. Аркаса для розвитку сучасної освіти в Україні.

Основним **завданням** дослідження виступає необхідність усвідомлення інноваційних процесів, що відбуваються в сучасній освіті та визначення основних шляхів її вдосконалення. Для вирішення цього завдання необхідно звернутися до досвіду минулого – дослідити національно-патріотичні ідеї М.М. Аркаса, їх практичне застосування на початку ХХ ст. та трансформацію в умовах сучасного навчального процесу в Україні.

Закономірно, що в умовах української незалежної держави творчі надбання й сама постать М.М. Аркаса привернули увагу вчених, передусім істориків та українознавців, громадських діячів, дослідників нашої минувшини. В.Г. Сарбей, В.І. Ульяновський, В. Жадько, В.П. Шкварець, А.Л. Ситченко [2; 9; 10; 12; 13] та ін. оприлюднили маловідомі твори М.М. Аркаса, висвітлили окремі національно-патріотичні напрями та громадсько-просвітницької діяльності М.М. Аркаса. Свідченням уваги до її громадського аспекту є дисертаційне дослідження в галузі історії України, здійснене в 2003 р. Т.В. Березовською [1].

Водночас аналіз історико-педагогічної літератури дає змогу стверджувати, що педагогічні погляди М.М. Аркаса є недостатньо вивченими, оскільки розглядалися в контексті інших історико-педагогічних проблем і до цього часу не були предметом окремого ґрунтовного дослідження у вітчизняній науці.

Вивчення та аналіз педагогічної спадщини М.М. Аркаса свідчить, що цей талановитий різнобічний просвітянин свідомо засвоїв кращі надбання світової та передової педагогічної думки і поєднав їх з найкращими національними традиціями виховання та формування особистості, з потребами духовного відродження української нації.

У сучасних умовах вироблення стратегії національної освітньої політики, пошуку шляхів реалізації мети формування особистості громадянина України, патріота, активного громадського діяча і працівника, педагогічні погляди М.М. Аркаса набувають особливої актуальності.

Удосконалення будь-якого суспільства немислиме без систематичної й спрямованої роботи становлення особистості. Але досягти зрілості, як особистість, людина здатна лише через громадянське бачення світу, через оцінку всього, що відбувається навколо, з позицій власної активної участі й відповідальності за те, що відбувається в суспільстві. Допомогти в цьому кожній людині, особливо молоді, покликане громадянське виховання.

Актуальність громадянського виховання особистості в сучасному українському суспільстві великою мірою зумовлюється потребою в державотворчих процесах на засадах гуманізму, демократії, соціальної справедливості, що мають забезпечити всім громадянам рівні стартові можливості для розвитку й застосування їх потенційних здатностей; всебічного розвитку людини як особистості; формування громадян з високим рівнем національної свідомості.

Усі цінності виховання реалізуються через свідомість і поведінку молоді, яка у процесі навчання, життя намагається підніматися сходинками духовності.

Завдання розбудови держави на демократичних засадах передбачають орієнтацію на людину і вимагають підвищеної уваги та нових підходів до виховної роботи серед молоді.

Тенденції розвитку українського суспільства висунули на передній план життя проблему громадянськості і як якості суспільства, і як якості особистості.

Упродовж ХХ століття підходи до проблеми громадянськості зазнавали значних трансформацій, залежно від соціально-політичних вимог, стану суспільства, ідеології, шкільної політики. В сучасних умовах формування в молоді громадянських цінностей визначається найактуальнішою проблемою педагогічної науки та навчально-виховної практики. Актуальність громадянського виховання в Україні зумовлюється процесом

відродження нації. Громадянське виховання покликане сприяти формуванню соборності України, що є серцевиною української національної ідеї.

Саме на базі демократичних цінностей, що мають лежати в основі громадянського виховання, можливе об'єднання різних етносів і регіонів України задля розбудови й удосконалення суверенної демократичної держави, громадянського суспільства. Ці процеси вимагають формування громадянської культури, виховання людей, що є вічним атрибутом суспільства.

Вивчення науково-педагогічних праць (І.Д. Бега, Т.Д. Дем'янюк, О.А. Дубасенюк, П.Р. Ігнатенко, О.В. Киричука, М.Г. Стельмаховича, О.В. Сухомлинської) дає можливість розкрити сутність поняття “громадянськість”, визначити мету, шляхи, засоби формування рис громадянськості у молоді.

Термін “громадянськість” прийшов в педагогіку із суспільних наук, де так визначено прояв патріотизму до держави, свого народу: “Громадянськість – це спрямованість на користь суспільства, підпорядкування особистих інтересів громадянським, служіння Батьківщині; користування правилами і виконання обов'язків, встановлених законами держави [8]. Водночас, громадянськість трактують як усвідомлення й відчуття особою власної причетності до своєї держави та власної відповідальності за державу, сім'ю тощо.

В. Іванчук (“Формування громадянської культури учнівської та студентської молоді в процесі навчання”, 2000 р.) [4] визначає громадянськість як складне психологічне утворення, яке є часткою засвоєного людиною соціально-культурного досвіду, яку називає громадянською культурою. Автор також виділяє основні структурні компоненти громадянської культури: громадянську спрямованість (націленість людини на проблеми державного та громадського життя); громадянську ерудицію (проявляється в обізнаності в таких галузях знань, як суспільствознавство, державознавство, українське народознавство, географія та історія України та ін.); громадянську свідомість (усвідомлення людиною своєї незалежності до певної державно-громадянської спільності); громадянську поведінку (характеризує позицію людини щодо можливих альтернативних рішень проблем суспільно-політичного характеру, проявляється в її трудовій, суспільно корисній діяльності).

О.В. Сухомлинська (“Ідеї громадянськості й школа в Україні, 1999 р.) [11] встановила, що існують два підходи до визначення цього поняття. Перший підхід розглядає особистість як члена політичного суспільства, його складову (республіканська громадянськість). Другий – базується на ідеях свободи і прав індивіда (ліберальна громадянськість). Ці два підходи, на думку автора, розглядаються в історичному контексті й лежать в основі сучасного розуміння громадянськості в багатьох країнах.

Як показало вивчення педагогічної літератури з означеної проблеми, сьогодні в Україні можна спостерігати обидві тенденції: з одного боку процеси державотворення вимагають єднання на основі формування громадянських якостей спільноти, проявів громадянськості, а з іншого – громадянськість розглядається як риса індивіду.

Безперечно, особлива увага в сучасних умовах приділяється ідеям патріотизму як складової формування рис громадянськості.

Головною метою громадянсько-патріотичного виховання є набуття молоддю соціального досвіду, успадкування духовних надбань народу, формування особистісних рис громадян української держави.

З патріотизмом органічно поєднується національна самосвідомість громадян, яка ґрунтується на національній ідентифікації: вбирає в себе віру в духовні сили своєї нації, її майбутнє; волю до праці на користь народу; вміння осмислювати моральні та культурні цінності; історію, звичаї, обряди, символіку; систему вчинків, які мотивуються любов'ю, вірою, волею, осмисленням відповідальності перед нацією [5: 13].

О. В. Сухомлинська (“Ідеї громадянськості й школа в Україні, 1999 р.) зазначає, що дослідники розрізняють два поняття патріотизму – конституційний та етнонаціональний. Конституційний патріотизм передбачає дотримання рамок конституційної держави, де поняття Батьківщини базуються на певному комплексі ідей, що лягли в основу державного

документа. Етнонаціональний патріотизм скрізь розглядається як синонім поняття націоналізм.

Патріотичне виховання, як складова виховання громадянськості вимагає будувати навчально-виховний процес на національних та загальнолюдських цінностях. Тому в сучасному педагогічному просторі особливе місце займають праці, присвячені проблемам відродження національних цінностей (В. Онищенко, І. Підласий, П. Щербань, Г. Яркіна). Дослідники надають першочергового значення формуванню таких рис та якостей, як працелюбність, любов до природи, естетизація дійсності, терпимість, висока моральність, почуття обов'язку і відповідальності, активність, піклування про захист держави. А також толерантність, соціальну солідарність, незалежність.

У багатьох сьогоднішніх педагогічних дослідженнях стверджується, що навчання і виховання громадянина починається із створення відповідних умов у навчально-виховних закладах, що включає в себе: безперервність і наступність освіти й виховання, відповідні зміст та адекватні педагогічні технології.

Так, згідно з Концепцією громадянського виховання та освіти в Україні мета освіти визначається як створення оптимальних психолого-педагогічних умов для розвитку громадянина суверенної України як суб'єкта відкритого демократичного суспільства, формування його ціннісних орієнтацій, набуття ним знань про суспільство і підготовка його до активного та відповідального життя [5]. А у концепції національної системи виховання України підкреслюється, що правильно організоване виховання формує повноцінну особистість, суверенну індивідуальність, яка цінить свою громадянську й особисту гідність, совість. Національне виховання створює умови для повнішого урахування природних схильностей, формування особливого складу психіки, характеру, способу мислення (ментальності), тобто наголошується на систематичному й цілеспрямованому вихованні національної свідомості, що забезпечує духовну єдність поколінь [6].

Сьгодні особливо відповідальну роль у вихованні молоді як повномірних й активних учасників вирішення політичних, соціальних, морально-етичних, культурно-освітніх проблем відводиться закладам освіти, оскільки система освіти є тією силою, яка робить громадян спроможними компетентно і відповідально брати участь у житті суспільства.

Таким чином, принципово важливими положеннями сучасних педагогічних концепцій є визначення сутності й змісту загальної середньої освіти, шляхів відродження національної самобутності школи.

Так, у Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, підкреслюється, що одним із основних шляхів корінного покращення навчально-виховного процесу стає реформування змісту освіти, наповнення його культурно-історичними здобутками українського народу [7].

Концепція національного виховання дітей та молоді у національній системі освіти, схвалена Міністерством освіти України, відзначає, що "школа завжди є національною ... У сучасних умовах школа виступає важливим фактором відродження нації, виховання в молоді почуття національної свідомості і гідності" [6: 3].

Дослідження встановило, що М.М. Аркас накреслив важливі підходи до навчання і виховання, які зараз розглядаються як концептуальні. У його історичних, літературних, музичних творах досить детально обґрунтовані ідеї щодо виховання національної свідомості й почуття національної гідності у молоді. В основі концепції національної школи М.М. Аркаса покладено реалізацію ідеї демократизму, народності, гуманізму, надання змісту навчання та виховання національного характеру, що передбачає вивчення рідної мови, фольклору, вітчизняної культури, історії, мистецтва, засвоєння духовних цінностей та ідеалів українського народу.

За М.М. Аркасом, розвиток освіти на основі народності мав сприяти вихованню справжніх патріотів України, які б не тільки і не скільки любили свій народ, але й повсякчас працювали на нього, сумлінно виконували перед ним громадські обов'язки. При цьому б глибоко поважали також інші народи.

М.М. Аркас був переконаний, що глибоке вивчення минулої та сучасної історії рідного народу, його природної та історичної спадковості, глибока шана багатовікових народних традицій здавна були ознакою справжнього патріотизму. Саме ці переконання стали ідейною основою розробленої ним книги “Історія України-Русі”. М.М. Аркас поставив на перший план вивчення історії народу – одного з великих духовних скарбів, а також географічних та природних умов, у яких живе народ, соціально-економічних, освітньо-культурних особливостей народу. М.М. Аркас у своїй книзі подав цікавий фактичний матеріал про події та явища давнього і порівняно недавнього історичного минулого. До своєї “Історії України-Русі” М.М. Аркас додав власноруч розроблену карту України.

Використовуючи цікаві ідеї вчених та педагогів щодо змісту шкільної освіти, які працювали над цим питанням усе життя, але були забуті через відомі причини, можна повніше впровадити засоби національної освіти та громадянського виховання. Учителі сучасної української школи можуть користуватися його книгою “Історія України-Русі”, а також цінним матеріалом з праць просвітянина. В сучасних умовах, коли за новим Базовим навчальним планом загальноосвітньої середньої школи на громадянську освіту спрямовується окрема освітня галузь – “суспільствознавство”, праці М.М. Аркаса набувають особливого значення.

У своєму дослідженні, проаналізувавши основні ідеї М.М. Аркаса щодо формування у молоді поважного ставлення до національної культури, виховання почуття національної гідності, ми дійшли висновку, що вони стають досить актуальними в сучасних умовах. Педагог був переконаний, що багатовіковий, культурно-історичний досвід нації повинен формувати ідейно-моральну основу виховання. М.М. Аркас, розвиваючи ідеї К.Д. Ушинського, обстоював національний характер навчання та виховання.

Педагог був упевнений, що тільки завдяки створенню справжньої національної школи стане можливим виховання молоді на принципах народності, гуманізму, зв’язку з життям народу. Значне місце у духовному розвитку особистості відводив формуванню національного ідеалу українця, який усвідомлює себе частиною нації, патріота, який шанує традиції народу України, особистості, наділеної почуттям національної гордості. В процесі виховання особистості, на думку педагога, важливу роль відіграють культурно-національні надбання народу. Особливо важливими засобами виховання М.М. Аркас вважав усну народну творчість, яка вбрала в себе здобутки національної виховної мудрості. Народна словесність, за переконаннями вченого, охоплює все багатство народу, його естетичні, моральні ідеали.

Педагогом було підготовлено до випуску дві “Збірки українських пісень”. М.М. Аркас провів сумлінну та наполегливу роботу, ретельно відібрав та систематизував численні зразки усної народної творчості по селах Миколаївщини.

Зазначені принципи положення педагогічної системи М.М. Аркаса зберігають усю повноту своєї актуальності і в наші дні для розбудови сучасної національної освіти. Будучи проаналізовані на сучасному рівні розвитку педагогічної науки, вони не вступають в суперечність з найновішими даними, а лише доводять далекоглядність просвітянина.

Одним із важливіших шляхів надання системі освіти національної спрямованості стає організація навчального процесу в усіх національних закладах освіти державною мовою.

Адже кожна мова має свій національний дух і відображає національну діяльність, буття, вона твориться у процесі спілкування і життєдіяльності. Мова є віддзеркаленням світогляду народу, його вдачі, які формуються у природних умовах. Ця специфіка народного буття відображається в мові народу. Мова є засобом усвідомлення моральних та естетичних ідеалів. Вона фіксує історичні етапи розвитку етносу, а також особливості особистого буття індивідів. Таким чином, мова є сховищем знань, здобутих впродовж історії розвитку етносу, та виступає засобом передачі соціального досвіду від покоління до покоління. Мова – це не лише засіб спілкування, але й природний резервуар інформації про світ і, насамперед, про власний народ.

На думку М.М. Аркаса, саме мова є найкращим виразником духовної культури будь-якого народу. М.М. Аркас розглядав мову як складову загального культурного розвитку, елемент живого національного організму. Ґрунтовно довів, що виховання у школі повинно здійснюватися лише рідною мовою, оскільки саме мова у навчанні виконує відповідну роль, виступає своєрідним засобом пізнання, інтелектуальним та творчим інструментарієм.

Сьогодні необхідною умовою реформування системи освіти та виховання стає переорієнтація навчально-виховного процесу до проблем людини. Закон України “Про Освіту” визначає мету освіти, як всебічний розвиток людини як особистості та вищій цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей” [3].

Згідно з Законом “Про Освіту” загальна середня школа в Україні повинна забезпечити всебічний розвиток людської особистості шляхом навчання та виховання, які ґрунтуються на загальнолюдських цінностях та принципах науковості, полікультурності, світського характеру освіти, системності, інтегрованості, єдності навчання і виховання, на принципах гуманізму, демократизму, громадянської свідомості, взаємоповаги між народами та націями в інтересах людини, сім’ї, суспільства, держави [3].

Провідні ідеї педагогічної концепції М.М. Аркаса, як показало дослідження, були аналогічними: направленість на розвиток особистості в усіх виявленнях, єдність навчання та виховання, гуманізм, демократизм у галузі освіти, громадянська направленість освіти.

Таким чином, **дослідження встановило**, що концептуальні положення педагогічної системи М.М. Аркаса не втратили своєї актуальності і відповідають основним принципам Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті і Концепції гуманізації освіти, Концепції громадянського виховання, зокрема такі:

- побудова навчально-виховного процесу на основі урахування національно-освітніх традицій та ідеалів, наповнення його здобутками української культури;
- виховання поважного ставлення до української мови, народних традицій та мовної творчості як до найістотніших ознак нації;
- ставлення до учня як до суверенної особистості, носія кращих досягнень національної та світової культури;
- спрямування процесу навчання на розвиток пізнавальних інтересів учнів.

З огляду на це подальші наукові розвідки можуть бути присвячені просвітницькій діяльності М.М. Аркаса на Миколаївщині.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Березовська Т.В. Рід Аркасів: просопографічний портрет на історичному тлі доби: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 2003. – 20с.
2. Жадько В. Грек із душею українця. Роман-пошук. – К., 2003.
3. Закон України “Про загальну середню освіту” // Голос України. – 1999. – №113. – 47 с.
4. Іванчук В. Формування громадянської культури учнівської та студентської молоді в процесі навчання // Шлях освіти. – 2000. – №2.
5. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності (проект). // Інф. збірник МО України. – 2000. – №22.
6. Концепція національного виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Інформ. збірник МО України. – 1996. – №13. – С.2-20.
7. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. – К., 2001.
8. Політичний словник. – К., 1976.
9. Сарбей В.Г. М.М.Аркас – активний популяризатор української культури і мови в Миколаєві початку ХХ ст. // Тези доповідей і повідомлень ІХ республіканської наукової конференції з історичного краєзнавства. –К., 1989.
10. Сарбей В.Г. Аркас М.М. Історія України-Русі. – К., 1990.
11. Сарбей В.Г. Національне відродження України. Україна крізь віки. – К.: Видавн.дім “Альтернативи”, 1999. – Т. 9.
12. Ситченко А.Л. Проблеми школи зі сторінок “Історії України-Русі М.Аркаса // Джерела духовності. – Миколаїв, 1993.

13. Сухомлинська О.В. Ідеї громадянськості й школа в Україні // Шлях освіти. – 1999. – №4.
14. Ульяновський В.І. Українська справа М.М. Аркаса і В'ячеслав Липинський (Штрихи до проблеми ролі перших і других осіб у розвитку національної думки) // В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. Студії. – Київ-Філадельфія, 1994. – Т. 1.
15. Шкварець В.П. Микола Миколайович Аркас. Життя. Творчість. Діяльність. – Миколаїв-Одеса, 2002.